

Николай Папучиев, проф., д. н.

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, (София България)

БОТЕВ: РЕФРАКТОРИРАНЕ НА ИДЕОЛОГИЧЕСКИТЕ МОДЕЛИ

Анна Алексиева, *Христо Ботев: Идеологическо моделиране на героичния образ.*

София: ИЦ „Боян Пенев“, 2025 (Кралица Маб, 2025), 384 с.

Книгата на Анна Алексиева „Христо Ботев: Идеологическо моделиране на героичния образ“ е книга за нацията и нейната не особено дълга история – от 1848 година до днес. Книга, която разкрива колебанията на идеологическото махало, чиято амплитуда се определя от силата на отделните социално-визионерски проекти през годините. И четена по този начин, книгата на Анна Алексиева разгръща един цялостен и дълбинен разказ за културната история на българската нация.

Изследването задава много въпроси за това кой е Христо Ботев. При това авторката ги задава и на големите езикови модели ChatGPT и BgGPT в усилията си да свери собствената си аналитична точка с машинната. „Ще призная, че ми се иска българският изкуствен интелект да не е отражение на „естествеността“, споделя Анна Алексиева с лека ирония наблюдението си, съдържащо драматична сериозност.

Авторката има право на тази ирония. Тя е допустима, позволена, разбираема, а драматичността зад нея се получава от наблюденията ѝ върху влиянието, оказвано върху колективното мислене, от страна на едрите и натежали от противоречиви идеологически конотации национални сюжети. Технологиите на Гутенберговата и пост-Гутенберговата епоха са само проводниците на посланията в хода на комуникацията, в резултат на която се раждат по-дълго траещи

Анна

АЛЕКСИЕВА

Христо Ботев:

Идеологическо моделиране на героичния образ

или по-кратковременни общи представи. Печатната медия, генераторите и трансмитерите на аудио и визуални образи, монументите, материализиращи идеи, и выпълтената/втелесената националност (разпознаваеми знаци, отразени върху телата под формата на татуси) са средствата, създаващи груповите модели, през които се мисли светът. Всъщност – наред с фигурата на Ботев, те са другият, може би по-големият обект на изследователския интерес в книгата.

Изследването на Анна Алексиева е резултат от работата на изключително добросъвестен учен с методично и

последователно изграждана експертиза. Анализът е многопосочен – Ботев е разглеждан през множеството прочити (исторически, литературно-критически, популярно-социални) като личност, като творец, като революционер, социален визионер. Той е видян като активен социален актьор – променящ света около себе си, но и като обект, вграден в основите на редица идеологически модели. Всъщност, както разкрива авторката, самите модели не са константа, под повърхността си те са достатъчно динамични и подвижни. Интензитетът им се мотивира от невъзможността им еднозначно да „се справят“ с наследството „Ботев“, и „да отработят“ предизвикателствата, пред които то ги изправя. Част от тях се дължат на усложнените в контекстите на модерната епистема взаимоотношения между историческата и колективната памет. Отраженията им в социалната публичност поставят допълнително предизвикателство пред изследователката, която търси херменевтичен ключ към разбирането им в спецификите на *комуникативната памет* и влиянието ѝ върху създаването и легитимирането на едни или други общосподелими образи и фигури. В този механизъм на сложно идеологическо моделиране индивидуално-специфичното, психологически крехкото и вътрешно чупливото се срещат с представите за измерваните с категории, просмукали се от колективната към историческата памет като: героично и трагично, велико и низко, триумф и падение (и последващите го процедури на създаване на общности, демонстриращи солидарност върху траура и травмата). Поетическата природа на Ботев се пресреща с разбирането за характеристиките на водач на чета, и създаденият/предопределеният да бъде „голям човек“, проявява лекомислие и ирационал-

ност, което трагично-травматичното в общностното мислене трябва да сближи и помири в себе си. Или да бъде подложено на фактологична подмяна, съобразена със съответния ценностен кодекс.

Анна Алексиева работи изключително внимателно с тези категории, и – по-точно казано, с онова, което се случва с тях в различни идеологически контекстуализации. С помощта на множество примери и позовавания върху голям брой спомени, художествени съчинения, литературно-исторически и критически анализи, тя разпластява – през Ботев – дълбините на колективните идеологии и механизмите, използвани в тях, за „усвояването“ му. На пръв поглед е парадоксално, но изследването еднозначно разкрива, че понякога личността пречи на образа като създава значими затруднения пред концептуализацията. Колективната (и историческата нерядко) памет се срещат с предизвикателствата на комуникативната. Мемоарите създават значими грапавини пред доктриналните необходимости от еднозначни и изгладено представени образи. Процесът е дълъг, както показва изследването – и изисква нещо повече от това да отmine определен времеви период. Изисква се и събитийност с мащабите на нацията, за да може целесъобразността да надделее над претенциите за обективност. В случая, тази комплексна съвкупност от събития се генерира от поредица от войни, които преформатират дотогавашните идеали на националния елит. От смъртта на Ботев до все по-категоричната му канонизация през 20-те години на XX век изминава дълъг и противоречив процес на беатификация с 50-годишна давност. Захари Стоянов, Пенчо Славейков, д-р Кръстев – сред най-популярните – и други, не по-малко значими фигури, изказват мнения, за които не може да се каже, че забавят канониза-

цията, но предизвикват нуждата от допълнителното ѝ аргументиране и мотивиране. Тези допълнителни мотивации големите идеологически проекти (а като последица от тях – и големите лингвистични модели) постепенно успяват да изработят, популяризират и наложат.

Комунистическата доктрина, наложена в периода след 1944 г. като единствената, притежаваща легитимност да валидира социално-идеологически проекти, е изправена също пред сложната задача да се справи с „наследството Ботев“. За идеолозите на новия ред нещата са дори и малко по-сложни. На тях им се налага да се да създадат наратив, който освен, че трябва да впише фигурата на Ботев в подходящото клише, но и чрез новия разказ да успеят да отработят и натрупалите се интерпретации от предходния исторически период. Допълнителното предизвикателство тук е, че не трябва да се допускат – поне видими – разломи, остатъци от различни тълкувания, наследени от миналата епоха. Ранният социалистически разказ, заключава Анна Алексиева, повдига патетичния градус в говоренето за героя изключително високо, „присвоява“ Ботев към „собствената си идеологическа рамка“ (с. 188), проектира образа му върху голямото платно на утопията за „светло бъдеще“. Допълнителна тежест на тези наблюдения с оглед по-нататъшната посока на изследването придава и наблюдението, че именно в този период се засилват тенденциите, водещи до публичното манифестиране на колективна вяроност към символиката на комунистическия режим. Фигурата на Ботев не просто става част от тази символика, но бива превърната и в генератор на легитимност за по-късни исторически събития. Определяването на символно-героичното прави още една крачка на приближаване към

тялото посредством значки и медальони, докато влезе по-късно в пълна интимна близост с него чрез татусите.

Отвъд еуфорично-площадното във времето на народната република се създават и последващи прочити на наследството, което трябва да се впише в установяващия се през втората половина на 60-те години на XX век комунистически национализъм. Тези идеологически протуберанси Анна Алексиева успява да улови през анализа на впечатляващ с обема си разностранен корпус от поетически произведения, както и със задълбочен прочит на текстове, изграждащи академичния дискурс. И тук трябва да се посочи още нещо, което е важно за подхода на авторката, насочен към проучването на средишните възли на комуникацията между *високо* и *ниско*. В тази част от книгата си тя отделя внимание на масовизацията на идеологическите послания, посредством разкриване на механизмите на рецепцията. Четенето на музейни книги за посетителски впечатления разкриват по-малките или по-мощабните пропадания на идеологията, показват тенденции, които ще се разгърнат във времето след 1989 година.

Последното десетилетие на XX век и 20-те години на новото хилядолетие също предлагат свой прочит за това как (трябва да) изглежда Ботев. За разлика от предходния политически период, тук интерпретациите са фасетъчни и дисперсни. Историческият наратив, установен и легитимиран и със средствата на идеологията по времето на Народна република България, е ерозиран в известна степен. Подкопаването се случва не толкова по отношение величието на Христо Ботев, а с оглед на „академичната тяга“, определяща характеристиките на разказа за Българското възраждане. Исторически валидираният наратив, от една страна, е подложен на автореф-

лексивна критика, ориентирана по посока на идеологическите внушения, от друга страна обаче, се оказва недостатъчно легитимен в условията на масовизиращата се култура и символните войни през 90-те. Процесите, чието случване Анна Алексиева открива под повърхността на социалистическата официализирана култура, намират полета за реализация в периода след падането на режима. Ботев става „видим“ като претърпява една последваща канонизация, този път с помощта на изразния потенциал и средства на популярната култура. Образът му се проектира върху тела, футболни шалове, медальони и други, разказът се разпада на отделни сюжети и клиширани изрази, които са удобни и подходящи за скандиране по време на футболни мачове, протести, различни събирания на спортни (и не само) агитки. Популярният дискурс обаче, както отбелязва изследователката, след като е събрал достатъчно масова енергия, демонстрира готовността и потенциала си да заеме отново „полагащото му“ се място в

официалната публичност. Но обогатен с нов език, нова стилистика и риторически фигури. Наблюденията на Анна Алексиева върху историческите възстановки показват всъщност, че „границите между популярния и официалния национализъм стават все по-размити“ (с. 295), а това крие известни рискове, доколкото затруднява рецепцията на рационализираните прочити на историята.

Изследването на Анна Алексиева върху идеологическото моделиране на образа на Христо Ботев във връзка с историко-контекстуалните зависимости е пригодно за изучаване на социалните механизми, чрез които функционират идеологиите в културното пространство на България. То разкрива в дълбочина сложния и нееднозначен характер на символните битки, резултатите от които – от една страна – се проектират върху големите наративи, а – от друга – се реализират като тенденции извън официалната публичност и в определен момент могат да получат доминираща социална функция.

Nikolay Papuchiev, Prof. DSc
ORCID ID: 0000-0002-6161-0318
WoS Researcher ID: AAE-6549-2020
Sofia University St. Kliment Ohridski
15, Tzar Osvoboditel Blvd, Sofia 1504, Bulgaria
E-mail: papuchiev@gmail.com